

ням яких були сенсомоторна та моторна алалії. Фонетична сторона усного мовлення зазначеної категорії учнів характеризувалась великою кількістю помилок (замін та спотворень звуків). Читанню молодших школярів з ТПМ були характерні заміни букв, звуки яких схожі за акустико-артикуляційними ознаками, та літер, схожих графічно. Результати дослідження засвідчили так званий подвійний механізм порушення. З одного боку, низький рівень слухових функцій та операцій перешкоджає формуванню достатнього рівня фонематичних процесів, що і викликає заміни за акустико-артикуляційною ознакою. З другого боку, цей механізм ускладнюється значним зниженням зорових функцій та операцій (на різних за складністю видах матеріалу), що призводить до помилок за графічною схожістю.

Література

1. Ільяна. В. М. Аналіз сформованості навички читання в учнів молодших класів спеціальної школи для дітей з ТПМ // В. М. Ільяна / Теорія і практика сучасної логопедії: зб. наук. праць. — Вип. 6. — К. : Актуальна освіта, 2006. — С. 55-62.
2. Ковшиков В. А. Психолінгвістика. Теорія речової діяльності: учеб. пособие / В. А. Ковшиков, В. П. Глухов. — М. : АСТ: Астрель, 2007. — 318 с.
3. Корнев А. Н. Нарушения чтения и письма у детей (диагностика, коррекция, предупреждение): уч. — метод. пособие / А. Н. Корнев. — СПб. : МиМ, 1997. — 286 с.
4. Лурия А. Р. Очерки психофизиологии письма / А. Р. Лурия. — М. : Изд-во АПН РСФСР, 1950. — 83 с.

УДК 316.614.6: 376.1-056.262

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ДОШКІЛЬНИКАМИ, ЯКІ МАЮТЬ ПОРУШЕННЯ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ

Кобильченко В. В.

У статті розкрито теоретичні та методичні засади психокорекції, її особливості при роботі з дітьми дошкільного віку, які мають порушення психофізичного розвитку.

Ключові слова: психокорекція, корекційна ситуація, принципи психокорекції, корекційні цілі, модель корекційної роботи, програма психокорекції.

Теоретические и методические основы психокоррекционной работы с дошкольниками, которые имеют нарушения психофизического развития

В статье раскрыты теоретические и методические основы психокоррекции, ее особенности при работе с детьми дошкольного возраста, которые имеют нарушения психофизического развития.

Ключевые слова: психокоррекция, коррекционная ситуация, принципы психокоррекции, коррекционные цели, модель коррекционной работы, программа психокоррекции.

Theoretical and methodological foundations of psycho-correctional work with preschool children who have impaired mental and physical development

The theoretical and methodological foundations of psycho-correction, its peculiarities in when work with preschool children, who have impaired mental and physical development, are described in the article.

Keywords: *psycho-correction, the correctional situation, the principles of psycho-correction, the correction target model of remedial work, psycho-correction program.*

Як пріоритетну діяльність фахівця в моделі супроводу поряд із психологічною освітою, профілактикою, пропедевтикою, психодіагностикою, психологічним консультуванням та експертизою, С. В. Духновський [2] визначає психологічну корекцію.

Сам термін «корекція психічного розвитку» як певна форма психолого-педагогічної діяльності вперше виникає в дефектології стосовно варіантів аномального розвитку. Там він означає сукупність педагогічних впливів, спрямованих на виправлення недоліків, відхилень у розвитку дитини. Надалі в міру розвитку прикладної вікової психології відбулася своєрідна експансія поняття «корекція» на царину нормального психічного розвитку. Таке розширення сфери зумовлене новими соціальними завданнями «значного підвищення морального й інтелектуального творчого потенціалу, формування у всіх дітей різнобічних творчих можливостей» [6]. Таким чином, відбулася принципова зміна характеру завдань й адресата корекційних впливів — від виправлення дефектів, що лежать за порогом нормального розвитку, до створення оптимальних можливостей та умов для психічного розвитку в межах норми.

Основними завданнями корекції психічного розвитку дитини є, по-перше, корекція відхилень у психічному розвитку на основі створення оптимальних можливостей і умов для розвитку особистісного й інтелектуального потенціалу дитини й, по-друге, профілактика небажаних негативних тенденцій особистісного та інтелектуального розвитку [1].

Психокорекція, як наголошує у своїй ґрунтовній праці А. А. Осипова [3], — це система заходів, спрямованих на виправлення недоліків психології й поведінки людини за допомогою спеціальних засобів психологічного впливу. Психокорекційні впливи спрямовані на зміну поведінки й розвиток особистості дитини. Основна відмінність психокорекції від впливів, спрямованих на психологічний розвиток дитини, полягає в тім, що психокорекція має справу із уже сформованими якостями особистості або видами поведінки й спрямована на їхню

переробку, тоді як основне завдання розвитку полягає в тім, щоб при відсутності або недостатньому розвитку сформувати у дитини потрібні психологічні якості.

Психокорекції підлягають вади, що не мають органічної основи й не становлять собою такі стійкі якості, які формуються досить рано й надалі практично не змінюються.

Залежно від характеру діагностики й спрямованості корекції Д. Б. Ельконін пропонував розрізняти дві форми корекції: симптоматичну корекцію, спрямовану на симптоми відхилень у розвитку, і корекцію, спрямовану на джерела й причини відхилень у розвитку [6]. Друга форма корекції каузальної спрямованості має безумовний пріоритет перед формою симптоматичної корекції. Недостатність симптоматичної корекції зумовлена тією обставиною, що одні і тіж симптоми відхилень у розвитку можуть мати зовсім різну природу, причини й психологічну структуру порушень у розвитку дитини й вимагати різних способів подолання й профілактики негативної симптоматики. Тому для успіху корекції необхідно виходити із психологічної структури порушень й аналізу їхнього генезису. Корекційні зусилля, таким чином, повинні бути сконцентровані не стільки на зовнішніх проявах відхилень у розвитку, на їхній симптоматичності, скільки на дійсних джерелах, що породжують ці відхилення.

За змістом розрізняють корекцію: пізнавальної сфери; афективно-вольової сфери; особистості; поведінки; міжособистісних стосунків; внутрішньогрупових стосунків, дитячо-батьківських стосунків тощо.

За формою роботи розрізняють корекцію індивідуальну та групову. За наявності програм розрізняють програмовану та імпровізовану корекцію. За характером корекційних впливів вона буває директивною та недирективною. За тривалістю корекцію поділяють на надшвидку, швидку, тривалу й дуже тривалу.

Надшвидка психокорекція триває декілька хвилин або годин й спрямована на вирішення актуальних локальних проблем і конфліктів. Її ефект може бути нестійким.

Швидка психокорекція триває кілька годин і днів. Застосовується для вирішення актуальної проблеми, вона ніби «запускає» процес змін, що триває й після завершення зустрічей.

Тривала психокорекція триває місяці, в центрі уваги психолога — особистісний зміст проблем. Під час корекції проробляється безліч деталей, ефект розвивається повільно й носить стійкий характер.

Дуже тривала психокорекція може відбуватись роками й зачіпає сфери свідомого та несвідомого. Багато часу приділяється досягненню розуміння суті переживань. Ефект розвивається поступово, носить тривалий характер.

За масштабом розв'язуваних завдань розрізняють психокорекцію: *загальну, часткову, спеціальну*.

Під загальною корекцією маються на увазі заходи, що нормалізують мікросередовище клієнта, регулюють психофізичне, емоційне навантаження відповідно до вікових та індивідуальних можливостей, оптимізують процеси дозрівання психічних властивостей, що саме по собі може сприяти ліквідації психічних порушень і гармонізації особистості в ході подальшого її розвитку.

Під частковою психокорекцією розуміють набір психолого-педагогічних впливів, що представляють собою адаптовані для дитячого віку психокорекційні прийоми та методики, які використовуються в роботі з дорослими, а також спеціально розроблені системи психокорекційних заходів, що ґрунтуються на провідних для певного віку онтогенетичних формах діяльності, рівнях спілкування, способах мислення та саморегуляції.

Кожен прийом має, як правило, кілька напрямків психокорекційного впливу. Часткова психокорекція озброює фахівця арсеналом засобів психологічного впливу, якими він насичує програму групової або індивідуальної роботи.

Спеціальна психокорекція — це комплекс прийомів, методик та організаційних форм роботи із дитиною або групою дітей одного віку, що є найбільш ефективними для досягнення конкретних завдань формування особистості, окремих її властивостей або психічних функцій, що проявляються у поведінці і утрудненій адаптації (сором'язливість, агресивність, непевність, асоціальність, невміння діяти за правилами й утримувати взятую на себе роль, чітко викладати свої думки, боязкість, аутичність, схильність до стереотипії, конфліктність, завищена самооцінка й т.п.).

Спеціальна психокорекція, таким чином, покликана виправляти наслідки неправильного виховання, що порушило гармонійний розвиток, соціалізацію особистості. Негативні аспекти можуть бути обумовлені як суб'єктивними, так і об'єктивними факторами.

Як зазначає Г. В. Бурменська [1], основним принципом для обґрунтування цілей і завдань корекції, а також способів їхнього досягнення є принцип єдності діагностики й корекції розвитку. Завдання корекційної роботи можуть бути правильно поставлені тільки на основі повної діагностики й оцінки найближчого імовірного прогнозу розвитку, зумовленого [виходячи з поняття] «зоною найближчого розвитку».

Таким чином, зазвичай виділяють такі принципи психокорекційної роботи:

- принцип єдності діагностики та корекції. Як зазначалось вище, його суть полягає у тім, що початку здійснення корекційної роботи повинен передувати етап прицільного комплексного діагностичного обстеження, на його підставі складається первинний висновок і формулюються цілі та завдання корекційно-розвивальної роботи. Контроль динаміки ефективності корекції вимагає здійснення діагностичних процедур, що пронизують увесь процес корекційної роботи і надають психологові необхідну інформацію й зворотний зв'язок;
- принцип нормативності розвитку — під ним слід розуміти послідовність вікових стадій розвитку, які змінюють одна одну. При оцінці відповідності рівня розвитку дитини віковій нормі й формулюванні цілей корекції слід враховувати наступні характеристики: 1) особливості соціальної ситуації розвитку (наприклад, зміна типу освітньої або виховної установи, кола спілкування дитини, включаючи однолітків, дорослих, сімейне оточення й тощо); 2) рівень сформованості психологічних новоутворень на даному етапі вікового розвитку; 3) рівень розвитку провідної діяльності дитини, її оптимізація. Крім поняття «вікова норма» психологові доводиться зустрічатися з поняттям «індивідуальна норма», що дозволяє намітити в межах вікової норми розвитку програму оптимізації розвитку для кожної дитини з урахуванням її індивідуальності та самостійного шляху розвитку;
- принцип корекції «зверху вниз». Основним змістом корекційної діяльності є створення «зони найближчого розвитку» для клієнта (за Л. С. Виготським). У цьому випадку корекція носить випереджальний характер і будується як психологічна діяльність, націлена на своєчасне формування психологічних новоутворень;
- принцип корекції «знизу уверх» — як основний зміст корекційної роботи розглядається тренування вже наявних психологічних здібностей. Цей принцип реалізується переважно прихильниками поведінкового підходу. В їхньому розумінні, корекція поведінки повинна будуватися як підкріплення вже наявних шаблонів поведінки з метою закріплення соціально-бажаної й гальмування соціально-небажаної поведінки. Таким чином, головним завданням корекції «знизу уверх» стає формування заданої моделі поведінки і її першочергове підкріплення. В центрі корекції — процес ускладнення, модифікації поведінки, комбінації реакцій із уже наявного поведінкового репертуару;

- принцип системності розвитку психічної діяльності — задає необхідність врахування у корекційній роботі корекційних, профілактичних і розвивальних завдань. Системність цих завдань відбиває взаємозв'язок різних сторін особистості й гетерохронність (нерівномірність) їхнього розвитку. В силу системності будови психіки, свідомості й діяльності особистості усі аспекти її розвитку взаємозалежні й взаємозумовлені. При визначенні цілей та завдань корекційно-розвивальної діяльності не можна обмежуватись лише актуальними на сьогоднішній день проблемами, а необхідно виходити з найближчого прогнозу розвитку. Вчасно вжиті превентивні заходи дозволяють уникнути різного роду відхилень у розвитку, а тим самим — необхідності розгортання системи спеціальних корекційних заходів. Будь-яка програма психологічного впливу на дитину повинна бути спрямована не просто на корекцію відхилень у розвитку, на їхнє попередження, але й на створення сприятливих умов для найбільш повної реалізації потенційних можливостей гармонійного розвитку особистості.

Таким чином, мета й завдання будь-якої корекційно-розвивальної програми повинні бути сформульовані як система завдань трьох рівнів: корекційного — виправлення відхилень і порушень розвитку, подолання труднощів розвитку; розвиваючого — оптимізація, стимулювання, збагачення змісту розвитку; профілактичного — попередження відхилень і труднощів у розвитку.

Реалізація принципу системності розвитку в корекційній роботі забезпечує усунення причин відхилень у психічному розвитку. Успіх такого шляху корекції базується на результатах діагностичного обстеження, підсумком якого стає уявлення про систему причинно-наслідкових зв'язків та ієрархію відносин між симптомами та їхніми причинами. При визначенні стратегії корекційної роботи принцип системності розвитку виявляється тісно пов'язаним із принципом корекції «зверху вниз»: системність аналізу актуального рівня розвитку, досягнутого дитиною на момент обстеження, здійснюється з погляду центральної лінії розвитку, ієрархії форм психічної діяльності на кожному віковому етапі, що визначає зону найближчого розвитку та його перспективи;

- принцип комплексності методів психологічного впливу. Будучи одним з найбільш прозорих і очевидних принципів побудови корекційно-розвивальних програм, він утверджує необхідність використання всього різноманіття методів, технік і прийомів з арсеналу практичної психології. Відомо, що більшість методів, які широко використовуються у практиці, були розроблені

в закордонній психології на теоретичних основах психоаналізу, біхевіоризму, гуманістичної психології, гештальтпсихології та інших наукових шкіл, які досить суперечливо трактують закономірності психічного розвитку. Однак жодна методика, жодна техніка не є невідчужуваною власністю тієї або іншої теорії. Критично переосмислені й узяті на озброєння, ці методи являють собою потужний інструмент, що дозволяє надати ефективну психологічну допомогу дошкільникам із різними психологічними проблемами;

- принцип активного залучення найближчого соціального оточення до участі в корекційній програмі. Він визначається тією величезною роллю, що відіграє найближче коло спілкування у психічному розвитку дитини. Система стосунків дитини із близькими дорослими, особливості їхніх міжособистісних стосунків і спілкування, форми спільної діяльності, способи її здійснення становлять найважливіший компонент соціальної ситуації розвитку дитини, визначають зону її найближчого розвитку. Дитина не розвивається як ізольований індивід окремо й незалежно від соціального середовища, поза спілкуванням з іншими людьми. Дитина розвивається у цілісній системі соціальних відносин, у нерозривній єдності із ними. Тобто об'єктом розвитку є не ізольована дитина, а цілісна система соціальних відносин, суб'єктом яких вона є;
- принцип опори на різні рівні організації психічних процесів. При складанні корекційних програм необхідно опиратися на більш розвинені психічні процеси й використовувати методи, що їх активізують. Це ефективний шлях корекції інтелектуального й перцептивного розвитку. Розвиток людини не є єдиним процесом, він гетерохронний. Тому найчастіше в дитячому віці відстає розвиток довільних процесів, водночас мимовільні процеси можуть стати основою для формування довільності у її різних формах;
- принцип програмованого навчання. Найбільш ефективно працюють програми, що складаються з ряду послідовних операцій, виконання яких спочатку із психологом, а потім самостійно призводить до формування необхідних умінь та дій;
- принцип ускладнення. Кожне завдання повинно проходити ряд послідовних етапів: від мінімально простого — до максимально складного. Формальна складність матеріалу не завжди збігається з його психологічною складністю. Найбільш ефективна корекція на максимальному рівні труднощів доступна конкретній дитині. Це дозволяє підтримувати інтерес

у корекційній роботі й дає можливість дитині відчути радість подолання труднощів;

- діяльнісний принцип корекції. Він визначає сам предмет корекційних зусиль, вибір засобів і способів досягнення мети, тактику проведення корекційної роботи, шляхи та способи реалізації поставлених цілей. Генеральним способом корекційно-розвиваючого впливу є організація активної діяльності дитини, у ході реалізації якої створюються умови для орієнтування у важких, конфліктних ситуаціях, організується необхідна основа для позитивних зрушень в розвитку особистості. Відповідно до даного принципу, основним напрямком корекційної роботи є цілеспрямоване формування узагальнених способів орієнтування дитини в різних сферах предметної діяльності, міжособистісних взаємодій, в остаточному підсумку в соціальній ситуації розвитку. Сама корекційна робота будується не як просте тренування навичок та умінь, а як цілісна осмислена діяльність, яка природно й органічно вписується в систему повсякденних життєвих відносин дошкільника. Особливо широко в корекційній роботі з дітьми використовується поняття «провідна діяльність». У дошкільному віці такою провідною діяльністю є гра у різних її видах.

У вітчизняній психології цілі корекційної роботи визначаються розумінням закономірностей психічного розвитку дитини як активного діяльнісного процесу, реалізованого у співробітництві з дорослим. На цій підставі виділяють три основні напрямки в царині постановки корекційних цілей:

- оптимізація соціальної ситуації розвитку;
- розвиток видів діяльності дитини;
- формування вікових психологічних новоутворень.

У закордонній психології причини труднощів розвитку дитини вбачаються або у порушенні внутрішніх структур особистості (З. Фрейд, М. Клайн та ін.), або у дефіцитарному середовищі, або ці дві точки зору поєднуються. Звідси, під метою психологічного впливу розуміють або відновлення цілісності особистості й балансу психодинамічних сил, або модифікацію поведінки дитини за рахунок наочування новим формам поведінки.

Вибір методів і технік корекційної роботи, визначення критеріїв оцінки її успішності в остаточному підсумку будуть визначатись її цілями.

При конкретизації цілей корекції необхідно керуватися наступними правилами:

1. Цілі корекції повинні формулюватися у позитивній, а не в негативній формі. Визначення цілей корекції не повинно починатися зі слова «не», не повинно носити заборонного характеру, що обмежує можливості особистісного розвитку й проявів ініціативи дитини. Негативна форма визначення цілей корекції являє собою опис тих особистісних особливостей, які повинні бути усунуті. Позитивна форма презентації корекційних цілей, навпаки, включає опис тих форм поведінки, діяльності, структур особистості й пізнавальних здібностей, які повинні бути сформовані у дитини. Позитивна форма визначення цілей корекції змістовно задає орієнтири особистісного зростання індивіда, розкриває поле для продуктивного самовираження особистості й тим самим створює умови для постановки особистістю у подальшій перспективі цілей саморозвитку.

2. Цілі корекції повинні бути реалістичними й співвіднесеними із тривалістю корекційної роботи й можливостями переносу клієнтом нового позитивного досвіду й засвоєних на корекційних заняттях способів дій у реальну практику життєвих відносин. Якщо цілі далекі від реальності, то психокорекційна програма являє собою більше зло, ніж її відсутність, тому що небезпека полягає у тому, що створюється враження, що робиться щось корисне, і тому заміняє собою більш істотні зусилля.

3. При постановці загальних цілей корекції необхідно враховувати далеку й найближчу перспективу розвитку особистості й планувати як конкретні показники особистісного та інтелектуального розвитку дитини до закінчення корекційної програми, так і можливості віддзеркалення цих показників в особливостях діяльності й спілкування дитини на наступних стадіях її розвитку.

4. Потрібно пам'ятати, що ефекти корекційної роботи проявляються протягом досить тривалого інтервалу часу: в процесі корекційної роботи, до моменту її завершення, і, нарешті, приблизно через півроку можна остаточно говорити про закріплення або про втрату дошкільником позитивних ефектів корекційної роботи.

Для здійснення корекційних впливів необхідні створення й реалізація певної моделі корекції: *загальної, типової, індивідуальної*.

Загальна модель корекції — це система умов оптимального вікового розвитку особистості в цілому. Вона передбачає розширення, поглиблення, уточнення уявлень людини про навколишній світ, про людей, суспільні події, про зв'язки й відносини між ними; використання різних видів діяльності для розвитку системності мислення; охоронний характер, враховує стан здоров'я дитини (особливо дітей, які перебувають у несприятливих соціальних і фізичних умовах розвитку). Необхідно оптимально розподілити навантаження

протягом заняття, дня, тижня, року, контроль і облік психологічного стану дитини.

Типова модель корекції ґрунтується на організації практичних дій на різних основах; спрямована на оволодіння різними компонентами дій і їх поетапне формування.

Індивідуальна модель корекції містить у собі визначення індивідуальної характеристики психічного розвитку дитини, її інтересів, навченості; виявлення провідних видів діяльності або проблем, особливостей функціонування окремих сфер у цілому; складання програми індивідуального розвитку з опорою на більш сформовані сторони, дії провідної системи для здійснення переносу отриманих знань у нові види діяльності й сфери життя конкретної дитини.

Існують стандартизовані й вільні (орієнтовані на дійсний момент) корекційні програми.

У стандартизованій програмі чітко розписані етапи корекції, необхідні матеріали, вимоги, запропоновані учасникам даної програми. Перед початком здійснення корекційних заходів психолог повинен перевірити можливість реалізації усіх етапів програми, наявність необхідних матеріалів тощо.

Вільну програму психолог реалізує самостійно, визначаючи мету й завдання етапів корекції, продумуючи хід зустрічей, намічаючи орієнтири результату досягнень для переходу до наступних етапів психокорекції.

Література

1. Бурменская Г. В. Опыт психологического консультирования детей дошкольного возраста / Г. В. Бурменская, О. А. Карабанова, А. Г. Лидерс // Вестн. Моск. ун-та. — Сер. 14, Психология. — 1986. — № 3. — С. 23-35.
2. Духновский С. В. Психологическое сопровождение подростков в критических ситуациях : учебное пособие / С. В. Духновский. — Курган : Изд-во Курганского гос. ун-та, 2003. — 124 с.
3. Осипова А. А. Общая психокоррекция: учебное пособие / А. А. Осипова. — М. : Сфера, 2002. — 510 с.
4. Стребелева Е. А. Коррекционно-развивающее обучение детей в процессе дидактических игр : пособие для учителя-дефектолога / Е. А. Стребелева. — М. : ВЛАДОС, 2008. — 256 с.
5. Хухлаева О. В. Основы психологического консультирования и психологической коррекции : учебное пособие / О. В. Хухлаева. — М. : Издательский центр «Академия», 2001. — 208 с.
6. Эльконин Д. Б. Психолого-педагогическая диагностика : проблемы и задачи / Д. Б. Эльконин // Психодиагностика и школа : тезисы симпозиума / Под ред. К. М. Гуревича. — Таллинн, 1980. — С. 60-68.